

पुणे परिसरातील
दुर्मिळ
वृक्ष

CEE

Centre for Environment Education

PRAJ

foundation

INTACH India

पर्यावरण शिक्षण केंद्र

माध्यमिक कार्यालय, प्ल-१०, गार्डन इस्टेट, सिटी इंटरनॅशनल शाळेजवळ,

१६७/१, १६८/१, नवीन डॉ.पी. रोड, मॉॅण, पुणे ४११ ००७.

फोन : (०२०) २५८९८४४७, २५८८७००९

फॅक्स : (०२०) २५८८७००९

ई-मेल : cee_central@vsnl.com

वेबसाईट : <http://www.ceeindia.org>

भारतीय सांस्कृतिक व कला मिषी (इन्टॅक)

द्वारा : किलोस्कर मॉईल इंजिन्स लि.,

लक्ष्मणराव किलोस्कर मार्ग, छात्रनी, पुणे ४११ ००३

फोन : (०२०) २४१३४०७३

ई-मेल : intachpune@koel.co.in,

intach_pune@yahoo.com

वेबसाईट : <http://www.intach-pune.org>

पुणे परिसरातील दुर्मिळ वृक्ष

डॉ. विनय घाटे

डॉ. हेमा साने

पर्यावरण शिक्षण केंद्र, पुणे

भारतीय सांस्कृतिक व कला निधी, पुणे

पुणे परिसरातील दुर्मिळ पुस्तके

पर्यावरण शिक्षण केंद्र, एनप्टेक, भारतीय सांस्कृतिक व कला निधी (इन्टेक) व प्राण कायदेक्षेत्रात द्वारा सुरक्षित

प्रकाशक

पर्यावरण शिक्षण केंद्र

मध्यमोच्च कार्यालय, ए-१०, गार्डन हस्टेट, सिटी इंटरनॅशनल शाळेंजवळ,

१६७/१, १६८/१, नवीन डी.बी. रोड, भैंस, पुणे ४११ ००७.

फोन : (०२०) २५८९८४४७, २५८८७००९

फॅक्स : (०२०) २५८८७००९

ई-मेल : cee.central@vsnl.com

वेबसाईट : <http://www.ceeindia.org>

भारतीय सांस्कृतिक व कला निधी (इन्टेक)

द्वारा : किलोस्कर अर्डील इजिन्स रि.,

लक्ष्मणराव किलोस्कर मार्ग, छहको, पुणे ४११ ००३

फोन : (०२०) २४१३४०७२

ई-मेल : intachpune@koeleo.in, intach_pune@yahoo.com

वेबसाईट : <http://www.intach-pune.org>

पर्यावरण शिक्षण केंद्र (सी.ई.ई.) ही पर्यावरण शिक्षण कार्यक्रमात राष्ट्रीय पातळीवर कार्यरत असलेली अग्रेतर संस्था आहे. नेहरू फाऊंडेशनशी संलग्न असलेल्या या संस्थेस भारत सरकारच्या वन व पर्यावरण मंत्रालयात अनुदान प्राप्त आहे. भूत, युक्क वर्ग, शिक्षणविषयक व एकंदर समाजत पर्यावरणाविवक्षी जाणीव निर्माण करणे हे संस्थेचे मुख्य उद्देश्य आहे. न्मानिक धातळीवर सृजन, सोप्या पर्यावरण शिक्षण कार्यक्रमांमधी निर्मिती शक्य व्हावी यासाठी सी.ई.ई. ने के मानिन्यपूर्ण शैक्षणिक प्रवृत्ति व कार्यक्रम तयार केले जातात. सी.ई.ई.च्या उपक्रमातून त्यांती उपयुक्तता, परिणामकारकता तपासली जाते.

© पर्यावरण शिक्षण केंद्र, २००५

संवाजन

ज्ञांती यादी, संस्कृती मेनन

सहयोग

वेशाली पंडितराव, कपेल सहस्रबुंद

नकाश आखणी

मॅरीजन झुंजा

मुखवृष्ट व मांडणी

मुद्रा

मुद्रक

सुजित पटवर्धन, मुद्रा, ३८३ नारायण पेड, पुणे ४११ ०३०

या पुस्तकातील मजकुराचा पुनरुपयोग करण्यासाठी पर्यावरण शिक्षण केंद्र, शालतेज टेकरा, अहमदाबाद ३८० ०५४ यांची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

पुणे परिसरातील दुर्मिळ वृक्ष

शालेय विद्यार्थ्यांसाठी लिहिलेल्या ह्या अत्यंत उपयुक्त ग्रंथाबद्दल लेखिका डॉ. हेमा साने आणि डॉ. विनया घाटे अभिनंदनास पात्र आहेत. आदरणीय कै. वर्तकसरांचा कारसा संपर्शपणे चालवणा-या लेखिकाद्वयींचा वनस्पतीशास्त्राचा, विशेषतः सफुष्य वनस्पती वर्गीकरणशास्त्राचा प्रदीर्घ व्यासंग व प्रत्यक्ष अनुभव निसर्गप्रेमींना ज्ञात आहेच. त्यांनी पुणे परिसरातील काही दुर्मिळ वृक्षांचा परिचय अचूक पद्धतीने, चपखल शब्दयोजना आणि प्रकाशचित्रांच्या साहाय्याने करून दिला आहे. ह्या पुस्तकाच्या रूपाने शालेय विद्यार्थ्यांच्या निसर्गसहली, शिबिरे, सुडौतील फर्ग अशा उपक्रमांसाठी विद्यार्थ्यांना व अध्यापकांना एक चांगले मार्गदर्शक साधन उपलब्ध झाले आहे. इतरही सर्व निसर्गप्रेमी वनस्पती अभ्यासकांना वृक्षपरिचयासाठी प्रस्तुत पुस्तकाचा उपयोग होईल यात शंका नाही.

प्रकाशक इन्स्टीट्यूट व पर्यावरण शिक्षण केंद्र, श्रीमती संस्कृती भवन, कमिन्स नेचर क्लबच्या डॉ. क्रांती यादी आणि श्रीमती वैशाली पंडितराव आणि सर्व संबंधितांना मनःपूर्वक धन्यवाद ! लेखिकांचे पुनःच हार्दिक अभिनंदन !

प्रा. श्री.व. महाजन

मनोगत

प्रत्येक नगराला, महानगराला त्याचा स्वतंत्र असा चारसा असतो आणि त्याची अनेक रूपे असतात. जनिवार बाडा, सारसबाग, पर्वती ही जशी पुण्याची ऐतिहासिक स्मारके आहेत त्याचप्रमाणे दुर्मिळ वृक्ष हो नैसर्गिक स्मारके आहेत. विख्यात वनस्पतिशास्त्रज्ञ के.डी. वा.द. कर्तक हे पुण्याच्या वनश्री-अभ्यासाचे आद्य प्रयत्नक. त्यांनी जवळजवळ १९५५-५६ पासून अशा दुर्मिळ वृक्षांच्या नोंदी केलेल्या आहेत.

कळ्याच्या ओघात, विकास-कामाच्या रेट्यात, पान्सोतच्या प्रलयात यातील अनेकजण जाहून गेले. पण काहीजण आजही तल धरून आहेत अगदी एकेकटे. अशा आपल्याच घरातील एकल्याचे एकटेपण दूर करणं आपल्याच हातात आहे. त्यासाठी त्यांचे पुढील पिढी निर्माण करण्याची जखरी आहे. अर्थात त्यांचे जास्तीत जास्त लक्षगंड करून.

जशी ही जुनी हिरवी स्मारके आहेत, तसेच नव्याने दाखल झालेली काही मंडळी आहेत. त्यातील काही अनेक ठिकाणी रुजली, त्यांनी आपलं स्थान निर्माण केले. काहीना इथे जुळवून घेता आलेले नाही. त्यामुळे हे हिरवे पळणे अजूनही एकाचरी आहेत. एकुलते एक आहेत, त्यांचीही नोंद घ्या आहे. वा परदेशी पाहण्याचा अभ्यास करावा, परंतु परदेशी प्रवासींची एक काळजी

घेणे अत्यंत आवश्यक आहे, ती पळवणे ह्या प्रजाती टणटणी, सुवाभूळ किंवा वेठ्या बाभळीसारख्या 'इन्व्हेन्शिव' तणं वन्यार नाहीत.

पुण्यातील दुर्मिळ वृक्षांसंबंधी सर्वप्रथम लेखिकेन खं. विनया घाटे यांनी विश्व प्रकृति निधीच्या १९९४ निसर्गमित्र दैनंदिनी मध्ये लेखन केले. त्यानंतर १९९९ साली 'दैनिक केसरी' तुन अशा काही वृक्षांना प्रस्तुत लेखिकांनी प्रकाशात आणले. पुस्तकातील १-१७ हे स्थानिक वृक्ष आहेत, तर १८-२६ हे परदेशी पळणे आहेत.

शालेय विद्यार्थ्यांना या सवीची ओळख कावी, पुण्याच्या नकाशातील त्यांचं स्थान कळाय, केवळ यासाठीच हा लेखनप्रपंच!

* 'इन्व्हेन्शिव' जाती - काही परदेशी जाती मागल्या सारख्या फोफावतात, या जातीच्या थंडीमुळे अन्य स्थानिक जातींवर अनिष्ट प्रभाव पडतो. तसेच काही जाती नष्टही होतात. अशा जातींना 'इन्व्हेन्शिव' जाती म्हणतात. उदा. पश्चिमघाटात ब-बाघस्या करवंदाच्या जाळ्या आता टणटणींनी व्यापल्या आहेत. बरेचसे तलावे व नद्या जातपणी सारख्या वनस्पतींनी व्यापल्या आहेत.

ऋण निर्देश

कर्मिन्स नेचर क्लबच्या डॉ. क्रांती यार्दी आणि श्रीमती वैशाली पंडितराव यांनी नोव्हेंबर २००२ मध्ये अशा हरित स्मारकांना ग्रंथरूप देण्याचा प्रस्ताव मांडला. त्याला तात्काळिक कारण घडले ते श्रीमती विनीता देशमुख यांच्या 'इंडियन एक्सप्रेस' मधील ग्रीन हेरिटेज या लेखामुळे आणि पर्यावरण शिक्षण केंद्राच्या श्रीमती संस्कृती मेनन, भारतीय सांस्कृतिक व कला निधी (इन्टॅक), डॉ. निर्मला पंडित, डॉ. परिमल चौधरी आणि प्राज फाउन्डेशन यांनी या प्रकल्पाला मूर्त रूप दिले. या सर्वांचे मनःपूर्वक धन्यवाद. तसेच आधारकर संशोधन संस्थेचे संचालक, तसेच वनस्पतिशास्त्रविभाग प्रमुख बॉनी छायाचित्रे वापरण्यास अनुज्ञा दिली याबद्दल त्यांचेही अभार !

जानेवारी २००५

डॉ. विनया घाटे

डॉ. हेमा साने

अनुक्रमणिका

पृष्ठ अवलोकन करताना	९
पृष्ठ संवर्धनासाठी थोडे	११
स्थानिक वृक्ष	
१. उंडी	१२
२. सतवीण	१४
३. छदास	१६
४. कनकचंपा	१८
५. वाळुंज	२०
६. पोंप्लर	२२
७. ताम्बण (ताम्हण)	२४
८. तिवस (काव्या फळस)	२६
९. सुरंगी	२८
१०. मुचकुंद	३०
११. सेमला कांचन	३२
१२. सरल (पार्श्व)	३४
१३. अँक्रोकार्पस (रेड सेंडर)	३६

१३. सीतेया अशोक	३८
१५. गोरसाखिद्य	४०
१६. कदंब	४२
१७. शमी	४४

परवेशी वृक्ष

१८. कृष्णपणी सागप्रीण	४६
१९. कांयनराज	४८
२०. घेत कर्कचन	५०
२१. सीतारंजन	५२
२२. कलर्जनोक्तीया	५४
२३. कॅस्टनोस्परमम् (चॅस्टनट ट्री)	५६
२४. गुलाबी साबर (शॅर्बिंग ब्रश ट्री)	५८
२५. दिल्ली सावर	६०
२६. हुरा (सॅड बॉक्स ट्री)	६२

प्रत्येक वृक्षाचे साधारण चित्रण ह्या पुस्तकाच्या शेवटी दिलेल्या नकाशावर दाखविलेले आहे व त्या नकाशातील संदर्भ क्रमांक त्या त्या वृक्षाच्या माहिती मध्ये दिलेले आहे.

वृक्ष-अवलोकन करताना

वृक्ष-परिचराचे कार्यक्रम पुणेकरांना नवीन नाहीत. कै. खं. बा.र. वर्तकांनी या लोकाभिमुख कामाचा पारंपारिक धातून दिला आणि आजही असे कार्यक्रम विविध संस्थांमार्फत राबविण्यात येतात. अशा कार्यक्रमांचा उद्देशच मुळी समाजामध्ये वनस्पतीविषयक आस्था निर्माण व्हावी आणि त्यातून वृक्ष-संवर्धन व्हावे. या कार्यक्रमांमध्ये माहिती सांगताना वृक्षाचे प्रचलित नाव, शाखीय नाव, नावाची उत्पत्ती, वृक्षाचे उगमस्थान, बोळकमानाने लक्षात राहील असे वर्णन आणि काही महत्त्वाचे उपयोग यावर भर दिलेला असतो.

बरेचदा अशा कार्यक्रमांमध्ये सहभागी झालेले उत्साही प्रेक्षक स्वतंत्रपणे फिरताना एखादा वेगळा वृक्ष दृष्टीस पडला तर वनस्पती लक्षांना फोन करतात. मात्र बरेचदा त्यांना वृक्षाचे नेट वर्णन सांगणे जमत नाही किंवा त्यांनी ते व्यवस्थित पाहिलेले नसतं. अगदी त्रोटक आणि अशुद्ध माहितीवरून तज्ञ नव्हे किंवा त्या वृक्षाची माहिती देऊ शकत नाही. म्हणून वृक्ष-निरीक्षणस आवश्यक बाबींचा आपण थोडक्यात विचार करूया ज्यामुळे वृक्ष प्रेमीचे कुतूहल आणि माहिती मिळविण्याच्या प्रयत्नास साथ मिळू शकेल.

वनस्पती-निरीक्षणस अत्यंत आवश्यक बाबी म्हणजे एक उत्साही मन, दोन भक्कम पाय, एक नोंदवहो आणि एक छोटेसे पिंग. वृक्षांच्या निरीक्षणासाठी एक चांगली दुर्बिण असल्यास उत्तम, कारण वृक्ष उंच असल्यास पाना-फुलांची रचना, आकार आणि रंग यांचे अवलोकन नसल्या ठोळ्यांनी होऊ शकत नाही.

एखादी अनोळखी वनस्पती किंवा वृक्ष ओळखून त्याची माहिती मिळवण्याची असल्यास खालील गोष्टींचे टिपण असणे आवश्यक आहे.

- वृक्षाचा प्रकार (पानगळो/सदाहरीत), विशिष्ट आकार तंची पसर आणि वेगळेपणा
- खोड, फांद्या, पाने, फुले, फळे यांचा प्रकार, आकार, आकारमान, रचना, रंग आणि रूप
 उदा. : खोड - गुळगुळीत/खराखरीत/काटेरो/खबल्येचे
 पाने - संयुक्त/सर्पथी समोरासमोर/एकत्रितरीत गोल/अंडाकृती/द्विपत्रकृती/लांबट
 फुले - तु कानो येणारी/एकाकटी/पाकळ्या किती, रंग कोणता
- वृक्षाच्या पानझडीचा/फुलण्याचा/पळण्याचा काळ
- वृक्ष पाहिला त्या जागेचे वर्णन जवळपासच्या खाणाखुणा, आनुबाजुला तसेच माणखी काही वृक्ष आहत का ? असल्यास किती ?
- वृक्ष पाहिल्याची तारीख, वार महिना, वर्ष

या आणि अशा सुयोग्य टिपण्यांमुळे वृक्षचं नाव शोधणे सांगं बनते आणि एकदा नाव कळलं की त्या वृक्षाची बाकी माहिती, उपयोग वगैरे मिळविणं शक्य होते. अर्थातच याला सुद्धा जनस्मृती-तज्ञांची मदत तितकीच महत्त्वाची आहे

वृक्ष संवर्धनासाठी थोडे

दुर्मिळ वृक्षांवर ही पुस्तिक काढण्याचे दोन मुख्य उद्देश होते. एक आपल्या शहरातील तीन हेरीटेज अर्थात दुर्मिळ आगळ्या-वेगळ्या आणि महत्त्वपूर्ण वृक्षांबद्दल माहितो वृक्षप्रेमीपर्यंत पोहोचवणे आणि दुसरा म्हणजे त्यांच्या संरक्षण/संवर्धनासाठी योग्य भी पत्रकले उचलणे. संरक्षणाची जबाबदारी महानगरपालिकेवर आहे. आपल्यासारख्या वृक्षप्रेमींचीही आहे. संवर्धनासाठी मात्र त्या वृक्षांची फळे वा बिदा जमा करून त्यांचा व्यवस्थित अभ्यास करून त्यापासून रोपे करून ठिकठिकाणी बाढविण्याची माहीम हाती वेणे आवश्यक आहे. अर्थात हे काम अनिशाय अवघड आहे. प्रत्येक वृक्षसंगोपनासाठी वेग-वेगळा अभ्यास आवश्यक असतो. एखाद्या वृक्षाचे बी लगेच रुजते तर एखाद्याला खूप वेळ लागतो. कधी कधी बिदा रुजविण्यापूर्वी त्यावर काही उपचार करावे लागतात. त्यामुळे हे काम जनस्पती शास्त्र अभ्यासकांवर संपविस्वास बिदा व त्यावरील कष्ट बाया न जाता. असा दुर्मिळ वृक्षांचे संगोपन बांगल्यारीतीन होऊ शकेल.

१. उडी

मध्यम आकाराचा हिरवागार सुंदर वृक्ष काकणान सागर किनारपट्टीतील वाळूत वन्य आढळतो हिरवीगार तुकतुकीत देखाऱ्या, समांतर पणशीरा असतली पात्रे हेच या झाडाचे वैशिष्ट्य विषांमधील तेनामुळे आजकाल या वृक्षाला महत्त्व प्राप्त झाले आहे

नाव : उंदी

शास्त्रीय नाव : *Calophyllum inophyllum* L.

कॅलोफायलम् इनोफायलम्

Family Clusiaceae

कुल : सुरंगी/काकम

भावाची उत्पत्ती : कॅलोफायलम् म्हणजे सुंदर पाने, इनोफायलम् - देखण्या, दो यासारख्या पर्णशिरा असणारी पाने

आढळ : पूर्व आणि पश्चिम किनारपट्टी समुद्राजवळ वन्य आढळणारा वृक्ष

खोड : बुंधा काळसर, गुळगुळीत, फाट्यांतून पिवळा चौक

पाने : मांडणी - समोरासमोर, साधी लांबट गोल, रुंदी जास्त, पोट - चांबट, रंग - चकचकीत हिरवा, मध्यशिरेपासून निघणा-या दुय्यम शिरा सुस्पष्ट समांतर घावणा-या, पाने अत्यंत देखणी

फुलणेरा : पानांच्या वेचक्यातून, अनियमित विरळ गुच्छ

फुले : उभयलिंगी अथवा एकलिंगी, पांढरी, सुवासिक, पुंकेसर अनेक पिवळट शेदरी.

फळे : आवळ्याएवढी मोठी, गोल गरगरीत, पिकल्यावर पिवळी, गमयुक्त, गरम एकच बी

बी : भरपूर तेल असलेले.

हंगाम : फुले मार्च ते जून

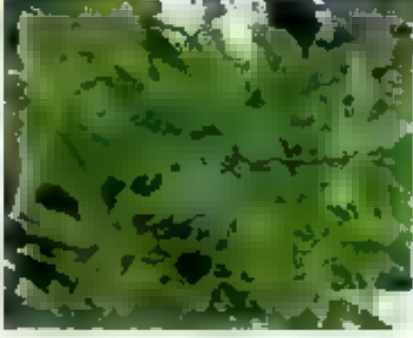
फळे : ऑक्टोबरपासून.

लागवड : बियांपासून

उपयोग : लाकडाचा उपयोग होडीचे सुकाणु बनवण्यासाठी झाले; बियांपासून तेल काढतात

ठिकाण : आवासाहेब गरवारे महाविद्यालय - वनस्पतिशास्त्र उद्यान (AA-1)

२. सातवीण

हो एक सदाहरित जंगलात आढळणारा प्रचंड वृक्ष आहे. पृथ्वीच्या काळी खोडापासून घुळपाटी खनकत. पश्चिम बंगालमधील शॉर्तनिकेतनच्या मदवीदान समारंभात प्रत्येक स्नातकाला सातविणीची फांदी देण्याची प्रथा आहे.

नाव : सालवीण

शास्त्रीय नाव : *Alstonia scholaris* (L.) R. Br

अलस्टोनिया स्कॉलॅरिस

Family Apocynaceae

कुल : करवीर

नावाची उत्पत्ती : अलस्टोन नावाच्या वनस्पती शास्त्रज्ञाच्या गौरवार्थ वाचे नाव अलस्टोनिया असे करण्यात आले. पूर्वी यापासून पाट्या बनवत म्हणून स्कॉलॅरीस असे विशेषण मिळाले

आढळ : भारतातील सदाहरित जंगलात

खोड : उभ्या अक्षान खोडाला वळ्या, फांद्यावर पांढरे छिपके, फांद्या एकाच पातळीत त्यामुळे ह्याच्या विशाल दीप्पमाळेसारखा दिसतो

पाने : एका पेरापासून साधारण ७ पाने येतात, पाने साधी, चांबट, भालाकृती खरचा पृष्ठभाग चकचकीत, हिरवा, खालचा बांडा पांढुरका, फांद्या व पाने तोंडल्यावर घीक येतो

फुलोरा : छत्राकार झुपक्यांचा.

फुले : फुलांचे आकारमान अतिशय बारीक, फुले पांढरट हिरवी, अतिशय उग्र वास

फळे : उकलणारी. २ इ सें मी. व्यासाची २० सें.मी लांबीची, जोडीजोडीने येतात

श्रिया : तपकिरी रंगाच्या, एका टोकाशी लांब केसांचा पुंजका

हंगाम : ऑगस्ट ते ऑक्टोबर

लागवड : नियांपासून

उपयोग : ह्या झाडाची साल प्रचंड प्रमाणात औषधासाठी वापरतात. सालापासून क्विनीन सारखे द्रव्य मिळते त्याचा उपयोग तापावर होतो

ठिकाण : डे. निमखाना ऑफिसच्या आवारात (N-2); स प महाविद्यालयात (R 2)

३. रुद्राक्ष

बंगाल, आसाम, म्यानमार परिसरात वन्य असणारा हा वृक्ष, पश्चिम घाटात दुर्मिळ आहे. मध्यम आकाराचा सदाहरेत वृक्ष आहे. हिंदुधर्मात रुद्राक्षाला खूप महत्त्व आहे. हा एक पवित्र वृक्ष मानला जातो. रुद्राक्षाची जी जाणमाळ बनवली जाते ते याच झाडाचे फळ आहे.

नाव : रुद्राक्ष

शास्त्रीय नाव : *Elaeocarpus ganitrus* Roxb.

इंग्लिश नाव : गनिट्रस

Family : Elaeocarpaceae

कुल : रुद्राक्ष

नावाची उत्पत्ती : Elaeo अर्थात् Olive म्हणजे ऑलिव्ह. Karpus म्हणजे फळ, गनिट्रस म्हणजे खाचा असलेला

आवृष्ट : पश्चिम घाटालील दुर्मिळ वृक्ष, आसाम सिंगापूर, म्यानमार प्रदेशात भरपूर प्रमाणात उपलब्ध

छोड : पसरणाऱ्या या फांद्यांची रचना

पाने : रचना एकांतरित, पर्णपाते साधे भास्वकार, पणोय टोकदार, पाने देठावर खाली पसरणारे.

फुलोरा : जुन्या पानांच्या बरोबरीतून, दाट मोहोर.

फुले : एकलिंगी वा उभयलिंगी, पिवळसर पांढरी पुकेसर अनेक, समूह स्वरूपात

फळे : मध्यम आकारमानाची, गोलाकार किंवा लांबटगोल, निळ्या रंगाची

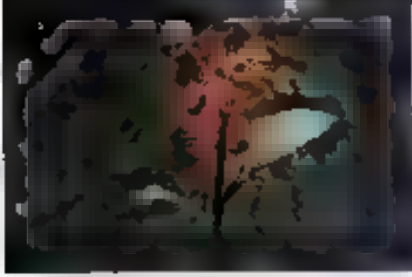
बिया : फळाची अंतर्भागीत खडबडीत त्यावर उभ्या धारा, हेच व्यवहारातले रुद्राक्ष (फळात ४-५ कप्पे, प्रत्येक कप्प्यात एक बी)

हंगाम : फुले - जून, जुलै.

शागवड : बियांपासून.

ठिकाण : ग्रीन फार्मसी - आकार, अर्लकार पोलीस चौको, कर्वेनगर (1-3).

४. कनकचंपा

हा एक छोटेशानी पानगळी वृक्ष आऩ सानेरी, पिवळी खोड्यावर येणारी फुले, लाल चुटूक त्रिदली पाकळ्यांमध्य जांभळी कळी फळे वावरून वृक्ष ओळखता येतां देखून, सौंदर्यवृक्ष म्हणून ह्या झाडाची बागातून लागवड केली गेली

नाव : कनकचंपा

शास्त्रीय नाव : *Ochna squarrosa* L

ऑकना स्क्वॅरॉसा

Family : Ochnaceae

कुल : कनकचंपा

नावाची उत्पत्ती : Ochna म्हणजे Wild Pear
कन्य नाशपती, कन्नड Ochna घी पाने नाशपतीच्या
पानांसारखी असतात

आवळ : उष्णकटिबंधीय, आशिया आणि आफ्रिकेचा
मूळ रहिवासी, कोकणवासी वृक्ष

खांड : फिकट तर्पिकरी, गुळगुळीत

पाने : एकांतरीत, देठ नगव्य, उपपर्ण स्पष्ट पाते
साधे, भालाकार, पात्याचा तळ निमुळता होत देठला
भिडणारा, कडा अतिसूक्ष्म रंतुर.

फुलोरा : छत्राकृती, छोट्या पर्णहीन फांद्यांवर किंवा
जुन्या खांडावर.

फुले : सानेरी पिवळ्या वणाघोरे, सुगंधी, निदले
लालसर किंवा तार, त्यावर जवळजवळ
असणा-या रंभा, पाकळ्या पांथ ते बारा, पुंकेसर
अनेक, त्यांचे तंतू आखूड, परगकोष मोठाले,
त्यांच्या अग्रभागी सूक्ष्म छिद्र, त्यातून परागकण बाहेर
पडतात

फळे : निदले लालघुटुक फळाबरोबर राहतात, त्यावर
तीन ते सहा काळपट जांभळ्या काष्ठभागी फळांच्या
समूह

हंगाम : फुले - मार्च ते एप्रिल; फळे - जून;
हिवाळ्यात पाने गळतात फेब्रुवारी, मार्चमध्ये कांवाळ्या
तांबूस, पानांच्या धुम्रा-बाबरोबरच फुले येतात

लागवड : बियाद्वारे

ठिकाण : शाहू उद्यान (W-4); पुणे-विद्यापीठ
वनस्पती उद्यान (A-4)

५. काळुज

हा एक नद्यांच्या काठावर आढळणारा पानगळी वृक्ष आहे. लॅरी या फ्रेंच रसायनशास्त्रज्ञाने या वृक्षाच्या सालीपासून १८९२ मध्ये सॅलिसीन नावाचे द्रव्य काढले तेच आपले परिचिन औषध अँस्पिरिन पोपटी हिरव्या रंगाची पाने मागून चकचकीत पांढरी असताना, त्यामुळे उन्हात चकचकीत दिसतात.

नाव : वाळुज

शास्त्रीय नाव : *Salix tetrasperma* Roxb

सॅलिक्स टेट्रास्पेर्मा

Family : Sal.aceae

कुल : वाळुज

नावाची उत्पत्ती : सॅल म्हणजे नवळ आणि लिक्स म्हणजे पाणी. म्हणून पाण्याजवळ वाढणारा तो सॅलिक्स, टेट्रास्पेर्मा म्हणजे चार बिथा असलेला

आढळ : सामान्यतः दमट प्रदेशात नद्यांच्या काठावर आढळणारा पानगळी वृक्ष.

खोड : काळसर खडबडीत उभ्या मेण असलेले, फाद्या काहीशा खाली लोंबणा-या, कांबळ्या फांद्यावर मऊ लव, त्यामुळे रंग राखाडी.

पाने : एकतैरित, साधी, भालाकसर, कडा सूक्ष्म दंतुर, वरचा पृष्ठभाग निळसर हिरवा, खालचा लवयुक्त, पांढुरका राखाडी त्वामुळे पाने ठन्हात चमचमतात.

फुलोवा : पिवळ्या रंगाच्या मॅज-या, पानाच्या ळगलेतून

फुले : अतिशय बारीक एकलिंगी. झाडळी एकलिंगी

फळे : अक्षराने लहान असतात (पुण्यातला हा वृक्ष नर आहे. म्हणून तो फक्त फुलतो पण फळत नाही).

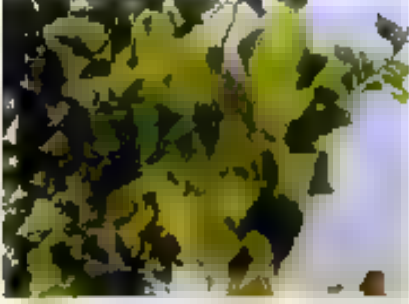
बिया : अगदी बारीक. एका फळाने चार बिया असतात

हंगाम : फुले - नोव्हेंबर ते जानेवारी

लागवड : छाट कलमांद्वारे

ठिकाण : चक्राण पुलाचा कर्व रोड उगार (N-5)

६. पॉपलर

हिमालय पञ्जाबमध्ये वन्य वाढणारा पानगळी वृक्ष माठ्या प्रमाणात लागवडी खात्रीही दिसता पिंपळ आणि पॉपलर या दोन्ही वृक्षांच्या पानात खूप साम्य आहे. दोन्हीच्या पानांना लांब दट्ट असता आणि हृदयाकार पान्याचा अग्र शेंडीसारखा लांब असतो. मात्र पॉपलरच्या पानांच्या कडा सूक्ष्म दातरी असतात.

नाव : पोंपलर

ज्ञातरीच नाव : *Populus sp.*

पोंपलर स्ये

Family Salicaceae

कुल : बाळूंज

नावाची उत्पत्ती : Popular ही संज्ञा Paipallo या लॅटिन शब्दापासून घेतली आहे. Populus किंवा Paipallo म्हणजे धरधरणे, हुलणे किंवा सळसळणे वृक्षाची पाने वा-वाभरोबर जोरात सळसळतात म्हणून हे नाव

आढळ : हिमालयाच्या पायथ्याशी असलेला झोंगर रांगेत वन्य, यात्रे पंजाब-हरयाणा मध्ये मोठ्या प्रमाणात लागवड करतात

खोब : पांढुरके, जुन्या खोडावरची साल सुरकुतलेली, त्यावर बारीक, पांढ-या त्वक्कुरंध्रांच्या उभ्या ओळी

पाने : काहीशी पिंपळपाना सारखी - तळाशी ३ ते ५ शिरा अतिशय स्पष्ट

फुलोरा : बारक्या, नतकगिशाच्या स्वरूपात

फुले : अतिशय बारीक एकलिंगी

फळे : अतिशय लहान बोंडे.

विधा : पुण्यात अजून नाहीत, कारण पुण्यातील वृक्ष अजून पूर्ण वाढ झालेले नाहीत.

हंगाम : फुलोरा, फुले, फळे ही अवघाप पाहण्यात आलेले नाही

लागवड : छाट कलमाद्वारे.

ठिकाण : आबा बागूल उद्यान (J-6); सेनापती बापट रस्ता - रस्ता दुभाजकावर.

७. ताम्रण (ताम्बूण)

नद्याच्या काठावर विपुल प्रमाणात आढळणारा मध्यम उंचीचा एक पानगळी वृक्ष आहे. हा वृक्ष महाराष्ट्र राज्याचे मानचिन्ह आहे. रस्त्याच्या दूनफा लागवडीला योग्य असा हा वृक्ष आहे.

नाव : जाकूल/तामण

शास्त्रीय नाव : *Lagerstroemia flos-reginae*
Retz.

लाजरस्ट्रोमिया फ्लॉस - रंजिनी

Family - Lythraceae

फुल : वाडिम

नावाची उत्पत्ती : कार्ल लिनिअसचा स्त्रिस मित्र
लाजरस्ट्रोम याच्या गौरवार्थ दिलेले हे नाव आहे
लाजरस्ट्रोमला कोणीतरी पुर्वेकडील देशातून हे फुल
आणून दिले, ते त्याने लिनिअसला दिले, त्या फुलाचे
नाव लिनिअसने आपल्या मित्राच्या नावावरून तयार
केले फ्लॉस रंजिनी या विशेषणाचा अर्थ पूष्पसम्राज्ञी
आढळ : नदी ओढ्याकाठी विशेष करून काकणात
विपुल प्रमाणाने वाढणारा वन्य वृक्ष

खोब : सरळ वाढणारे, फिकट भुरकट रंगाचे.

पाने : पानाची रचना जोडीजोडीने; पाते हाथे, काहीसे
आंब्याच्या पानासारखे मात्र पोपटी-हरवे, दुय्यम
शिरांच्या १० ते १२ जोड्या शिरा अतिशय ठळक,
गळून पडताना पानांचा रंग तांबूस.

फुलोरा : फांद्यांच्या टोकाशी, ठळकपणे जाणवण्या
इतका मोठा जवळजवळ २५ ते ३० सेंमी लांब व
२० सें. मो रुंद

फुले : गुलाबी ते फिकट जांभळ्या रंगाची, कर्वाघत
लालसर, निदलपुंजाचा पेला अंडाकार, त्यावर स्पष्ट
उभ्या शिरा, पाकळ्या त्रेपच्या फुलासारख्या चुणोदार
पुंकेसर असंख्य

फळे : बोंड, निदलांच्या पेल्यात

बिया : बारीक, तपकिरी, टोकाशी बारीक पंख

हंगाम : फुले - एप्रिल ते जून. फळे - जून ते फेब्रुवारी
सागवड : बियांपासून.

उपयोग : या झाडाचे लाकूड पाण्यातही चांगले तग
घरते म्हणून पाण्याशी सतत संबंध येणा-या लाकडी
वस्तू उदा. हांड्या बनवण्यास योग्य असे याचे लाकूड
आहे. म्यानमारमध्ये सागाखालाखाल महत्त्वाचे लाकूड
मानले जाते

ठिकाणः हिमाबाई बडोदेकर यांच्या बंगल्या
रंजारी (M-7); डॉ. ह.वि. सरदेसाई यांचे
निवासस्थान (AB-7); पीडित ऑटोमोबाइल
टिळक रस्ता (Q-7); ज्ञानदा प्रशाला, श्रद्धा हॉस्पिटल
कोपरा (I-7).

८. तिक्स (काळा पळस)

हा ८ ते १५ मीटर उंचीपर्यंत वाढणारा पानगळी वृक्ष आहे. त्या झाडाच्या फांद्या वेड्या-वाकड्या व ओंबड-घोबड असतात. पाने पळसासारखी पण काळपट हिरवी म्हणून काळा पळस झाडाचे लाकूड चागल्या प्रतीचे व इमारतीच्या बांधकामास उपयुक्त मानले जाते.

नाव : तिवस/काळा पळस

शास्त्रीय नाव : *Ougeinia oojimensis*
(Roxb.) Hochr.

उज्जैनिया, उज्जैनोन्सिस

Family : Fabaceae

कुल : पलाश

नावाची उत्पत्ती : या वृक्षाचा जो नमुना
निचिनीकरणासाठी पाठवण्यात आला तो उज्जैन या
प्राचीन शहरातील वृक्षाचा होता. म्हणून वृक्षाचे
शास्त्रीय प्रजाती नामकरण उज्जैनिया असे करण्यात
आले.

आढळ : महाराष्ट्र, गुजराथ, बंगाल, मध्यप्रदेशातील
पानझडी जंगलात

खोड : काळपट, खोलवर भेगाळलेले

पाने : एकांतरित पळसाप्रमाणेच त्रिदली, काळपट
हिरवी चिवट, जाड. पाने काळपट म्हणून हा काळा
पळस. पर्णशिरा खालच्या पृष्ठभागावर अधिक स्पष्ट.

फुलोरा : जुन्या फांद्यांच्या पेरापासून फुटणारा अत्यंत
दाट मोहोर, निषर्ण स्थितीत

फुले : अतिशय बारीक, देठ गुलाबी पाकळ्या गुलाबी
पांढ-या, मंद सुवासाची

फळे : अतिशय पांढळ शेंगांच्या स्वरूपात शेंगा-
जुळणीयुक्त, कळसर.

बिया : प्रत्येक शेंगेत दोन ते पाच बिया.

हंगाम : फुले - जानेवारी ते मार्च, पाने गळून
गेल्यावर शेंगा - मे-जून.

लागवळ : बियांपासून

ठिकाण : पुण्यात फक्त आबासाहेब गरवारे
महाविद्यालय वसतिगृह प्रमुखांच्या निवासस्थाना-
जवळ (AA-8); कात्रज टेकडीवर नोंद

१. सुरभी

हा एक मध्यम उंचीचा, पश्चिम किनाऱ्यावर सापडणारा मदाहरित वृक्ष आहे. दक्षिण काकण, गोवा या ठिकाणी विपूल प्रमाणात आढळतो. फुलनामासाला वास असल्यामुळे कळ्यांचे गजरे केले जातात. ह्या कळ्या टिकवऊ असतात.

नाव : सुरंगी/पुलाग

इंग्रजीय नाव : *Mammea suriga* Kost.

मामिया सुरंगा

Family Clusiaceae

कुल : सुरंगी

भाषाची उत्पत्ती : ह्या झाडाचे मामिया हे प्रजाति

वाचक नाव Mamney या वेस्ट इंडोजमघोल

स्थानिक नावावरून घेतलेले आहे

आढळ : भारतीय पश्चिम किनारपट्टीवर विशेषतः
कोकणात आढळतो

खोड : उंची १०-१५ मीटरपर्यंत, घेर १ ते १.५ मीटर;
साल लालसर तपावची रंगची खवल्या खवल्यांची;
खोडातून पिठळा चीक व किंफिल झालेले
पाऊरता

पाने : मांडणी समोरासमोर साधी रंग तुकतुकीत
हिरवा, पृष्ठभाग गुळगुळीत, मध्यरेषा पिवळट, दुय्यम
रेषा समांतर अतिशय जवळजवळ.

फुलोरा : गळून पडलेल्या पानांच्या बेघव्यातील
गाठीतून फुटतो. फुलांचे झुबके.

फुले : एकलिंगी वा उभयलिंगी; बळी लालसर
शेंदरी, पाकळ्या पांढऱ्या, त्यावर केशरी रंग; पुंकेसर
अनेक फुले सुवासिक.

फळे : मांसल गरयुक्त, पिवळ्या रंगाचे, गोलाकार,
दोन्ही टोकांना निमुळते

बिया : एकच मोठे गरत रुतलेले बी

हंगाम : फुले - मार्च-एप्रिल.

फळे - एप्रिल-मे

लागवड : जियांपासून

उपयोग : फुलांतील रंग रेशीम रंगवण्यासाठी वापरला
जातो

ठिकाण : ग्रीट वेल - डेक्कन निमखांब्यासमोरचा

पदपथ - पॉप्युलर वृक्ष हाऊसनजीक (G-9)

१०. मुचकुंद

हा वृक्ष मध्यम वा मोठ्या आकारमानाचा पानगळी बनात आढळणारा वृक्ष आहे. ह्या झाडाचे लाकूड हलक्या रंगाच्या फर्निचरसाठी व छेळण्यासाठी वापरले जाते. पाने वरून काळफट, पोपटी हिरवी आणि खासूनच्या बाजूने सानरी असतात.

नाव : मुचकुंद

शास्त्रीय नाव : *Pterospermum acerifolium* Willd

टेरोस्पर्मम् अँसरीफॉलियम्

Family Sterculiaceae

कुल : मुचकुंद

नद्याची उत्पत्ती : टेरोस्पेचा अर्थ पंखधारी, स्पर्मम् म्हणजे बिया, टेरोस्पर्मम् हे प्रजाति-वाचक नाम पंखधारी बियांमुळे तर अँसरीफॉलियम् या विशेषणाचा अर्थ अँसरकृशासारखी पाने असल्या

आढळ : भारतात सर्वत्र, पानगळी वनात तुरळकपणे आढळता

खोड : दहा ते पंधरा मीटर उंच करड्या रंगाचे, गुळगुळीत, कोवळ्या फांद्यांवर लव.

पाने : एकांतरित, साधी, पाते खूप मोठ्या आकारमानाचे जवळजवळ १५ x १२ सेंमी पत्रासारखे दिसणारे; देठ मध्याच्या आसपास खालच्या पृष्ठभागावर चिकटलेली; वरचा पृष्ठभाग गडद काळपट हिरेवा खालचा पिवळट पांढरा मऊसर लवयुक्त

फुलोरा : पानांच्या बेचक्यातून एक ते तीन फुलांचा गुच्छ.

फुले : सुवासिक, आकारमानाने मोठाली, छाताच्या बोटाएवढी लांब, निदले पिवळट तर्पिकरी जाड मांसल, बाहरील पृष्ठभाग लवयुक्त, आतील पांढरा सोललेल्या केळ्यासारखी, इले पाच पातळ पांढरी.

फळे : पाच कण्याची फुटिर बोडे, फलावरण कडक, लाकडी, लवयुक्त, प्रत्येक कण्यात ब-याच बिया.

बिया : बी मोठे टोकाशी मोठे पातळ, तर्पिकरी पंख

हंगाम : फुले फेब्रुवारी ते एप्रिल. फळे डिसेंबर.

सागवड : बियांपासून

ठिकाण : तुळशीबाग; जहागोर नर्सिंग हाउस (X-10); कुमठेकर रोड - महाराष्ट्र राज्य शिक्षण संशोधन संस्था (Q-10); भांडारकर रस्ता - साने जेजुरी समोर (K-10) श्रीमती नाथीबाई ठाकरसी शाळेत, नेळस्टॉप (C 10)

११. सैमला कांचन

मध्यभारत पंजाब उत्तर प्रदेशातील वन्य असलेला उंच डेरेदार पानगळी वृक्ष, पावसाळ्याच्या शेवटी पांढऱ्या-छोट्या-छोट्या फुलांनी गच्च भरला की अतिशय सुंदर दिसतो. पूर्णपणे निष्पण कधीच होत नाही

नाव : सेमला कांचन

आम्ब्रीय नाव : *Bauhinia retusa* Roxb.

बाँहिनिया रेट्यूसा

Family : Caesalpiniaceae

कुल : कांचन

नावाची उत्पत्ती : बाँहिन बंधुंछ्या स्मरणार्थ बाँहिनीया;
पाने रेट्यूस म्हणजे अग्राशी उथळ खड्डा असलेली
म्हणून रेट्यूसा

आढळ : उत्तर भारतात वन्य आढळणारा वृक्ष

खोड : डेरदार, पर्णसंधार भरणे, त्यामुळे खोडाचे
दर्शन सहजपणे नाही. खोडाची उंची १०-१५ मीटर,
घेर जवळजवळ अर्धा ते पाऊण मीटर; लालसर,
गडद चॉकलेटी, उभ्या भेगा चिरा असलेली साल

पाने : आकारमान माठे, जवळजवळ तळहत्ताहून
अधिक, लांबीपक्षा रुंदी असत; दोन खंड तीन-
चतुर्थांशाहून अधिक जुळलेले, रंग गडद पांढरी हिरवा

फुलोरा : फांद्यांच्या टाकाशी मोठाले तुरे - त्यात
४ ते ७ फुलांचे गुच्छ.

फुले : पिवळसर पांढरी त्यावर लाल रेषा, हे रूप
काहोसे धिंवेच्या फुलांसारखे, पुंकेसर फक्त तीन.

फळे : शेंगा पिकल्यावर गडद तांदूळणी लाल शेंगा
पूर्ण जून झाल्यावर जोराने तडकतात आणि त्यातील
बिया चोफेर उधळल्या जातात

बिया : चपट्या, खाकी पिवळट रंगाच्या . पंचवीस
पैसाच्या नाणवाएवढ्या आकारमानाच्या

हंगाम : फुले - जुलै ते सप्टेंबर, शेंगा - मार्च ते
एप्रिल

लागवळ : बियांपासून.

उपयोग : या झाडाच्या टिकाचा उपयोग औषधासाठी
केला जातो. ह्या झाडाचा टिक सेमलगोद म्हणून
उपयोगात आणतात झाडाचे लाकूड पेट्या
बनवण्यासाठी वापरतात.

ठिकाण : आधारकर संशोधन संस्थेचे

प्रवेशद्वार (AB-11); शहाडे हॉस्पिटल मित्र मंडळ
वसाहती जवळ (P-11); पाषाण चांदणी चौक
रस्त (B-11).

१२. स्वरज (पाईन)

हे पाईन वृक्ष सूर्यपणी जंगलातील एक महत्वाचा घटक, एका पातळीत आडव्या पसरणा या वृक्षाच्या टोकाकडे निमुळत्या हात जाणा-या फाद्यांच्या मुळ या वृक्षाला त्रिकोणी आकार प्राप्त होतो तीच त्याची आळख पानांच्या सुईसारख्या आकारामुळे या प्रजातीला सूर्यपणी वृक्ष म्हणतात

नाव : पाईन, सरल

शास्त्रीय नाव : *Pinus longifolia* Roxb

पाईनस लॉंगिफॉलिया

Family Pinaceae

कुल : पाईनेसी

नावची उत्पत्ती : Pinus हे फर वृक्षाचे प्राचीन नाव, लॉंगिफॉलिया म्हणजे लांब पाने असलेला.

आढळ : हिमालयात काश्मीरपासून आसामपर्यंत आणि दक्षिणेच्या उंच टेकड्यांवर आढळणारा सदाहरित वृक्ष.

खोड : साल जाड, लालसर तर्पाकरी भेगाळलेली; दलप्या दलप्यांनी गळणारी एक सुवासिक खाव भेगातून पाझरतो - हीच राळ असते

फांद्या : स्वरूप केवळ जाहीच्या प्रारंभीच्या काळात फांद्या दोन प्रकारच्या; दीर्घ आणि आखूड - दीर्घ फांद्यावर फक्त शल्क पर्णे; आखूड फांद्यांच्या तळाशी शल्कपर्णांचे बोट्टन व त्यांच्या टोकाशी तीन लांब पानांचा गुच्छ

पाने : सुमारेसराखी १५ ते २० सें.मी लांब.

०.५ मि.मि रुंद, चककाकित हिरवी

फुलतेरा : पाईनला शंकू यत्नात नरशंकू आणि बीजशंकू

फळे : या वृक्षाला फळे नसतात. अनावृत्तबीजी प्रकारची आहेत. बीज संकृत असतात.

बिया : पातळ पंखधारी पुण्यात बवचितच आढळतात

हंगाम : मूळचा हिमालयाच्या प्रदेशात वाढणारा येथील उष्णमानामुळे बिया पुण्यात फारशा आढळत नाही

लागवड : बियांपासून.

वपयोग : शोभिवंत वृक्ष

ठिकाण : आवासाहेब गरवारे महाविद्यालयात (AA-12); जोशी बंगला - कमला नेहरू उद्याना जवळ (L-12) माध निवास - मयूर कॉलनी (D-12)

५३. अँक्रोकार्पस (रेड सेडर)

हा एक उंच उंच वाढणारा पानगळी वृक्ष आग्नेय आशिया व आसाम बंगाल, पश्चिम घाटाने वन्य आढळणारा याची शांभवंत वृक्ष म्हणून उद्यानात मुद्दाम लागवड केली जाते कोवळी पान लाल चट्टक आणि झाडाच्या टोकाला येणा या पंखपारी रोंगा हेच त्याचे वैशिष्ट्य सध्या महाराष्ट्र राज्य वनीकरण खाते यांनी या वृक्षाची लागवड हानी घेतली आहे

पुणे परिसरातील वृमिक वृक्ष

नाव : अँक्रोकार्पस (रेड सेडर)

शास्त्रीय नाव : *Acrocarpus fraxinifolius*
W & A.

अँक्रोकार्पस फ्रॅक्सिनीफोलिअस

Family Caesalpiniaceae

कुल : कांचन

नावाची उत्पत्ती : अक्रोस म्हणजे अग्राकडचा पित्या सर्वोच्च व कार्पस म्हणजे फळे. फ्रॅक्सिनीफोलिअस या विशेषणाचा अर्थ फ्रॅक्सिनस या वृक्षाच्या पानासारखी पाने असणारा असा.

आढळ : आसाम-बंगाल पश्चिम भारतात वन्य तथा लागवडी खाली

खोड : खाली खूप रुंद त्याला आधार देणारी खास बटूस प्रकारची भुळे खाड टोकाकडे निमुळते होत जाणार, फांद्या खोडाच्या १५ मीटर उंचीनंतरच.

पाने : एकांतरित अतिशय मोठाली, संयुक्त द्विपिच्छित पर्णिका दहा ते बारा, लांबट कावळी पाने लालवुंद, जुनी पोपटी हिरवी.

फुलोरा : पानांच्या बेचक्यातून मोहोर, अतिशय दाट.

फुले : आकारमानाने अतिशय लहान, भगवी शेदरी, पाख पुंकेसर, पाकळ्यांमधून बाहेर डोकावणारे.

फळे : पातळ चपट्या पंखधारी शेंगा, त्यांचा देठ लांबट.

बिया : प्रत्येक शेंगते अनेक लंबगोलाकार बिया

हंगाम : फुले - निष्पर्ण अवस्थेत फेब्रुवारीत नवीन

पाने; फळे - मार्च पासून; शेंगा तयार होण्यास

६-८ महिने लागतात.

सागवड : बियांपासून.

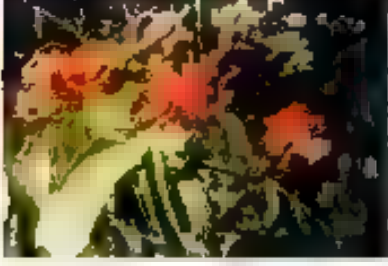
ठिकाण : पुणे विद्यापीठ वनस्पती-शास्त्रीय

उद्यानत (A-13); आधारकर संशोधन

संस्थेत (AB-13)

अँक्रोकार्पस (रेड सेडर)

१४. सीतेचा अशोक

हा एक मध्यम आकाराचा सदाहरित वृक्ष आहे. रामायणात सीतेला रावणाने ज्या वनात ठेवले होते, तिथे बरीच अशाकाची झाडे होती. म्हणूनच याला सीतेचा अशाक म्हटले जात असले. ह्या झाडाची पालवी लाल रंगाची व लांबवी असते. फुलांचे गुच्छे गडद लाल रंगाचे असतात व बहरलेले झाडे खूप सुंदर दिसतात.

नाव : सीतेचा अशोक

शास्त्रीय नाव : *Saraca asoca* (Wall.) de Wild

सराका आसोका

Family : Caesapiaceae

कुल : बहावा

नावाची उत्पत्ती : सराका हे नाव अशोक या संस्कृत नावाचा अपभ्रंश अशोक म्हणजे ज्याला शांक नाही असा - आनंदी

आढळ : हिमालयापासून कन्याकुमारी पर्यंत सदाहरीत जंगलांमध्ये वन्य, उद्यानांमध्ये लागवडी खाली.

खोड : भरपूर फांद्या फुटणारे, काळसर रंगाचे खडबडीत

पाने : एकत्रित, संयुक्त; कोवळी पाने तंब्यासारखी लाल व खाली लोंबणारी, जुनी तात, गडद हिरवी, पर्णिकांच्या ३-६ जोड्या

फुलोरा : जुन्या खोडांवर व फांद्यांवर, पर्णहीन भागात येतात. फुलांचे गुच्छ लगडतात.

फुले : कोवळी असताना रंग पिवळा व जून झाल्यावर लालसर सेंदरी, फुलांना अस्सल पोकळ्या नसतात. लालसर दिसणारा भाग निदलपुजाचा असतो.

फळे : शेंगा घट्या १० -२० सें मी. लांब व ३-५ सें मी. रुंद, काळपट तांबड्या रंगाच्या, लवयुक्त.

बिया : २ ते ५ तपकिरी रंगाच्या.

हंगाम्य : एप्रिल ते ऑक्टोबर.

लागवड : बियांपासून

उपयोग : ह्या झाडाच्या साली पासून स्त्रियांच्या विविध रोगांवर औषध बनवले जाते. झाडाची साली विद्यु रंशवर उपयोगी.

ठिकाण : पुण्याच्या एम्प्रेस गार्डन (V-4) सारख्या मोठ्या उद्यानांमध्ये, काही कॉलेज हसेच बंगल्यामध्ये हौशीने लावलेला आढळतो.

१५. गोरक्षचिंच

उंच वंडावाकडा वाढणारा पानगळी वृक्ष आहे. ह्या झाडाचे खांड अति प्रचंड असते आणि अत्यंत विचित्र आकारमान धारण करत प्रचंड आकारमानप्रमाणे त्याचे आयुष्यही भरपूर असते. ह्या झाडाचे परागीभवन चटवाघळांमुळेच होत असल्याच्या नोंदी आहेत.

नाव . गोरक्षचिच

शास्त्रीय नाव : *Adansonia digitata* L.

अॅडनसोनिया डिजिटेटा

Family Bombacaceae

कुल : शात्मली

नावाची उत्पत्ती : अॅडन्सन या फ्रेंच शास्त्रज्ञाच्या स्मरणार्थ या झाडाला अॅडनसोनिया हे नाव मिळाले. डिजिटेटा म्हणजे हाताच्या बोटासारखे याचा संदर्भ पानांशी आहे.

आढळ : पानगळी जातीच्या भारतातल्या जंगलात

खोड : २५ मी. पर्यंत वाढणारा वृक्ष. खोड अत्यंत विचित्र आकारमानाचे घेर ३० मी इतका प्रचंड. त्यामुळे एकूणच स्वरूप फार मजेदार, झाडाची साल गळून पडत नाही.

पाने : मोठाली लांब दांड्यावर, त्यांना पाच पर्णिका असतात

फुले : एकाकटी पांढ-या रंगाची १५ सें.मी. व्यासाची व लांब दांड्यावर खाली लोंबणारी. दांड्यावर जांभळट पुकेसराचा स्तंभ फुले रात्री उमलतात. त्यामुळे परागोपकन वाटवायला-माफत होत असचे.

फळे : लांब दांड्यावर लोंबणारी वजनदार, लांबट आकाराची, रंग मातकट हिरवा, पृष्ठभाग छद्मवडीत कवच कठीण, बिवा गरात रुतलेल्या. माकडे ह्य गर आवडीने खातात म्हणून या झाडाला आफ्रिकेत माकडाची भाकरी असे म्हणतात

बिया : गरामध्ये रुतलेल्या असतात

हंगाम : फुले - एप्रिल-मे.

सांगवड : बियांपासून

उपयोग : फळाच्या गरात मॅलिक, टार्टरिक व अॅस्कॉर्बिक आम्ले असतात. म्हणून यापासून चांगले भरबत होते. गोरक्षचिचाजलेह नावाचे पित्तशामक औषध बनवले जाते. आफ्रिकेत व ऑस्ट्रेलियात झाडाच्या ढोलीचा उपयोग घरासारखा होतो

ठिकाण : पुणे विद्यापीठ (A-15); टिळक रोड - अप्पिनव कला महाविद्यालयासमोरील कोपरा (S-15).

१६. कदंब

हा एक उंच वाढणारा पानगळी वृक्ष आहे. या वृक्षाचा संदर्भ रामायणात- महाभारतात देखील सापडतो. रस्त्याकडेने लागवडीसाठी हा वृक्ष चांगला आहे. बँडमिंटनच्या चेंडूसारखी दिसणारी सुंदर पिक्कलसर फुले आणि विशिष्ट आकारात पसरणा-या फाद्या हे वृक्ष विशेष.

नाव : कदंब

आस्थ्रीय नाव : *Anthocephalus kadamba*
(Roxb.) miq

अँन्थोसिफायलस कदंब

Family Rubiaceae

कुल : कदंब कुल

नावाची उत्पत्ती : Anthos म्हणजे फुल व kephale
म्हणजे डिक याचा संघर्ष याच्या फुलाशी आहे.

गोंदाप्रमाणे ते दिसते. Kadamb स्थानिक नावावरून
घेतलेले नांव.

आढळ : उंच वाढणारा पानगळी वृक्ष शाश्वत वृक्ष
म्हणून लावतात.

खोड : सरळसोटे वाढणारे, साल अखंड, राखाडी,
फांद्या एकाच आडव्या धरान येणा-या म्हणून रचना
एखाद्या दीपमाळे सारखी

पाने : सममुख, आकारमानाने मोठी, १५ सें.मी.,
५-७ सें.मी रुंद - चाल्या सारखी, शिरा सुस्पष्ट,
दोन कोवळ्या पानांच्या मध्ये सुस्पष्ट गोलाकार -
२५ पैशाच्या नाण्याएवढी मोठी दोन उपपर्णे; नंतर ती
गळून पडतात.

फुल्लोरा : फुलांचे घेंडुसारखे गाल गंद टाकल

टेनिसच्या चेंडूच्या आकाराएवढे, रंग पिवळट केजरी

फुले : प्रत्येक फूल अतिशय बारीक, पूर्ण वाढलेल्या
फुलातून पुकेसर व कुक्षी बाहेर आलेले दिसतात

फळे : संपूर्ण गोंदाचेच फळ होते छोट्या संख्याएवढे

ठंगान : जून ते ऑक्टोबर

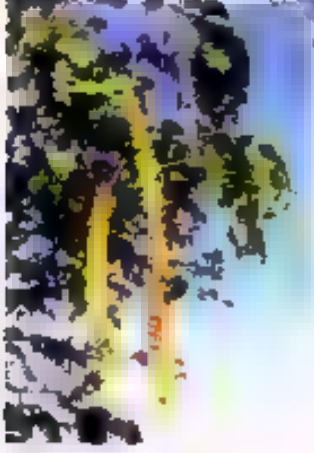
लागवड : छाटकलमाहारे किंवा बियांपासून

उपयोग : पक्षी फळे खातात पण फारशी चविष्ट
नसताना रस्त्या-कडेने लागवडीसाठी.

ठिकाण : कर्नाटक हायस्कूल (O-16);

आधारकर संसाधन संस्था (AB-16)

१७. शमी

हा एक साधारण उंच वृक्षाने सदाहरित वृक्ष आहे. हिंदुधर्मांमध्ये या झाडाला खूप महत्त्व आहे. या झाडाची पाने किन्त्येक सणांना पत्री म्हणून वापरली जातात. शमीला राजस्थानचा वृक्ष मानतात. त्याचे लाकूड जळाऊ आहे.

नाव : शमी

शास्त्रीय नाव : *Prosopis specigera* L.

प्रसिद्धि स्थिति

Family Mimosaceae

कुल : शमी

नावची उत्पत्ती : *Prosopis* या नावाचा अर्थ मूखवटा व *Spigel* नावाचा १६ व्या शतकातील डॉक्टर होता. त्याच्या गौरवर्य *Spicigera* हे नाव मिळाले

आढळ : साधारण शुष्क प्रदेशात आढळता

खोब : फांद्या शिडशिडीत, काटेरी, काटे जवळजवळ ५ ते ७ सें.मी. लांबीचे, काहीसे वक्र

पाने : एकान्तरित, संयुक्त, पिच्छ कृती, दुय्यम अक्षाच्या वरून जाड्या त्यावर पर्णिकांच्या ७ ते १२ जोड्या, आकारमान अतिशय लहान, रंग राखाडी.

फुले/फुले : भिज यांच्या स्वरूपात - ८ ते १० सें.मी लांब, फांद्यांच्या टोकाशी किंवा पानांच्या बगलेत

फुले : अतिशय बारीक पिवळट हिरव्या रंगाची पुकेसर १०, दलापेक्षा लांबीला जास्त त्यामुळे फुलाचा अधिक जाणवणारा भाग.

फळे : शेंगा १०-२० सें.मी लांबीच्या

बिया : १०-१५ चपट्या,

हंगाम : डिसेंबर ते मार्च

लागवड : विधानसूत

ठिकाण : गुपचुप गणपती मंदिर (Z-17);

टोळ हॉस्पिटल शेजारी (I-17);

मिर्ज-मंडळ कॉलनीतील एका बंगल्यात (P-17).

१८. बृहत्पर्णी सातवीण

पेनांग जावा प्रदर्शनातील मूळचा वृक्ष; भारतात सौंदर्यवृक्ष म्हणून आयात झाला मात्र अजूनही काही मोठ्या शहरातील बागांमध्येच आढळतो पोपटी हिरवी माठी पाने मंद सुवासिक पांढ या फुलांच गुच्छ आणि अमदी बारीक शिर्डाशडोत दोरीमागच्या खाली लावणा या शेंगा ही या वृक्षाची वैशिष्ट्य.

नाव : बृहत्पर्णी सातवीण

शास्त्रीय नाव : *Alstonia macrophylla* Wall

अल्स्टोनिया मॅक्रोफायला

Family : Apocynaceae

कुल : करवीर

नावाची उत्पत्ती : अल्स्टोन नावाच्या वनस्पति -
अभ्यासकाच्या गौरवार्थ - अल्स्टोनिया मॅक्रोफायला
- मोठाली पाने असणारा.

आढळ : मूळदा मलायातील वृक्ष, भारतात व-याच
ठिकाणी चांगला रुढलेला

खोड : गुळगुळीत, राखाडी रंगाचे, फांद्या भरपूर,
एकाच पातळीत, तळाकडच्या लांब, टोकाकडच्या
आखुंड.

पाने : एका पेरावर सामान्यतः तीन ते चार,
पाने साधे आकारमानाने बरेच मोठे, जवळजवळ
२० सें.मी लांब चकचकीत हिरवे, खालच्या पृष्ठभाग
पांढुरका

फुलोरा : पानांच्या बेचक्यात, तसेच फांद्याच्या
टोकाशी विरळ गुच्छांच्या स्वरूपात.

फुले : पांढरी मंद सुवासिक, अतिशय लहान
आकारमानाची, पाच दलांची नलिका, त्यात पाच
भालाकार पुंकेसर वडलेले.

फळे : प्रत्येक फुलापासून फलिकांची एक जोडी
फलिका स्फुटनशील, शिडशिडित, दोरीसारख्या
जवळजवळ ३० सें.मी. पर्यंत लांब, प्रथम हिरव्या,
नंतर तपकिरी. या लोंबणाऱ्या फलिकामुळे झाड
दुरूनही ओळखता येते.

बिया : प्रत्येक फलिकेत असंख्य बिया, बीच्या
अंगभर तपकिरी केसांचे पुंजके.

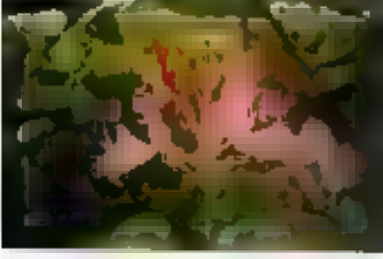
हंगाम : फुले - जुलै ते सप्टेंबर.

फळे - जवळजवळ मार्चपर्यंत

सागवट : बियांपासून

ठिकाण : पुणे विद्यापीठात चंद्रशेखर
ऑडिटोरियमच्या दारात नवीन लावलेला (A- 8)
शंकरशेट रोड - गुलटेकडोकोडे जाणारा रस्ता
चंदन हॉटेल पलीकडे, बँक ऑफ बडोदाच्या
द्वारस्त (T-18). आधारकर संशोधन संस्थेच्या
आवारात (AB-18). नायफ - वारने येथे

१९. कांचनराज

हा एक छोटेखानी पानगळी वृक्ष आहे मात्र संपूर्णपणे निष्पण कधीच होत नाही शोभेचा वृक्ष म्हणून जास्त परिचित आहे कारण फुलांचा रंग फारच सुंदर असतो फुलांचा रंग व आकार ऑर्किडसारखा असल्यामुळे ह्या वृक्षाला ऑर्किडवृक्ष असेही नाव आहे.

नाव : कांचनराज

शास्त्रीय नाव : *Bauhinia blackeana* Dunn

बॉहिनिया ब्लॅकियाना

Family : *Caesalpiniaceae*

कुल : कांचन

भाषाची उत्पत्ती : कॅम्बर बॉहिन आणि जॉन बॉहिन या दान बांधूच्या गौरवाक बॉहिनिया हे प्रजातिवाचक नाव या वृक्षाला देण्यात आले आहे कारण या वृक्षाची पाने ही द्विखंडी, जुळी असल्यासारखी दिसतात

आढळ : उष्णकटिबंधीय पानगळी वृक्ष

खोड : मध्यम उंचोचे, फिकट चॉकलेटी, विरळ गुठळ्याघारी (warty) फांशा पसरट.

पाने : द्विदलीय, एकांतरित मोठाली, जवळजवळ तळहाताएवढी, लांबीला फमी, रुंदी अधिक; खंड अर्ध्यापेक्षा अधिक जुळलेले.

फुलोरा : फांद्यांच्या टोंकाशी, खालून वर फुलत जाणारा विरळ गुच्छ

फुले : ऑर्किडच्या फुलांचा भास निर्माण करणारी म्हणून ऑर्किड वृक्ष असे सामान्य नाव. फुले मोठी, गडद गुलाबी, राणी कर्णाची, ५ सुटका पाकळ्यांची रचना पंख्यासारखी, मधली पाकळी अधिक उठवदार, त्यावर उभ्या रेषांची नक्षी

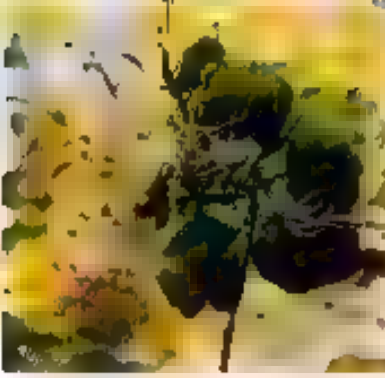
फळे : पुण्यात याचे मोजकेच वृक्ष आहेत; प्रसंगीपेक्षा घडून येत नाही. म्हणून फलधारणा होत नाही

हंगाम : पावसाळ्यात फुलांचा प्रारंभ ऑक्टोबर-नोव्हेंबर पूर्ण बहर

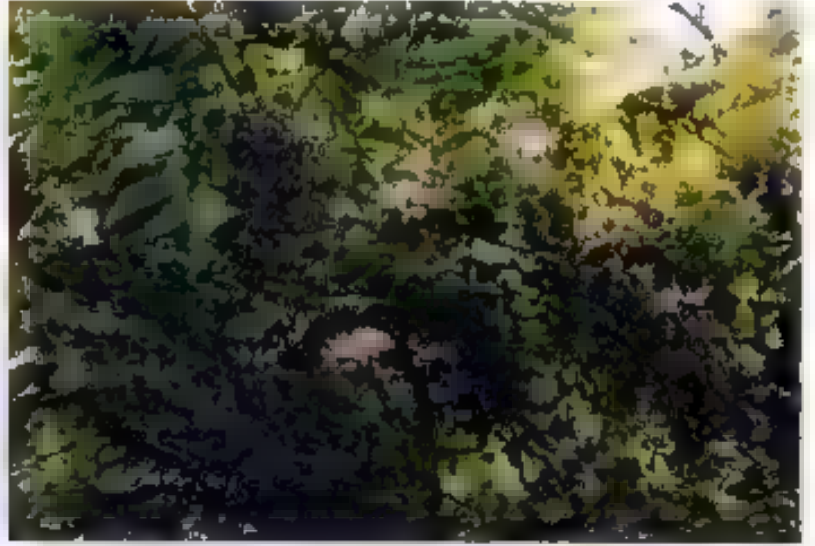
भागवट : गुटी अथवा दाब कलमाद्वारे, मात्र हे प्रयोग बसस्वी होण्याचे प्रमाण कमी म्हणून कांचनराजची संख्या अगदीच नगण्य

ठिकाण : आधारकर संशोधन संस्था - प्रवेशद्वारा जवळ (AB-19); एम्प्रेस गार्डन (V-19)

२०. श्वेत कांचन

छोट्यानी पानगळी वृक्ष संपूर्ण निष्पण होत नाही, सौंदर्यवृक्ष म्हणून आयात झाला असावा मोठी झुबक्याने येणारी पांढरी फुले आणि फुलांमधील लाल चट्टक पुकेसर हे वृक्ष विशेष फुले नसनात वृक्ष विशेष लक्ष वेधत नाही

नाव : श्वेत कांचन

शास्त्रीय नाव : *Bauhinia hookeri* F. Muell

बॉहिनिया हुकरी

Family Caesalpiniaceae

कुल : कांचन

नावाची उत्पत्ती : कॅम्पर बॉहिन आणि ऑन बॉहिन या दोन बंधूंच्या गौरवार्थ बॉहिनिया हे प्रजातिवाचक नाव या वृक्षाला देण्यात आले आहे. कारण या वृक्षाची पानेही द्विखंडी जुळी असल्यासारखी दिसतात, हुकरी हे ज्ञातिविशेषणही हुक्क या धनस्यतिशास्त्रज्ञाच्या गौरवार्थ वापरले आहे.

आवळ : मूलस्थान ऑस्ट्रेलिया, पानगळी वृक्ष, आपल्याकडे बागांमध्ये क्वचित सापडणारा

खोड : मध्यम जाडीचे वेडे-याकडे; खोडाचा रंग गडद राखाडी, साल खवल्याखवल्यांशी, फांदा विरळ खाली उतरणा-या.

पाने : एकतर्फीत, मध्यम आकारमानाची, द्विखंडी, मळकट हिरवी, चाबट, जाड कोकळी पाने पातळ ताम्रवर्णी लाल.

फुलोरा : ५-७ फुलांचा गुच्छ, पानाच्या देवक्यातून आणि छोट्या फांद्यांच्या टोकाशी, सर्व फुले एकाच पानळीत येतात

फुले : पांढरी शुभ्र, पाच मोठ्या पाकळ्या, फुलांना मधे वास, फुलांचा सर्वात देखणा भाग म्हणजे बाहेर डोकावणारे लाल चुटूक पुकेसर

फळे : जाड शेंगा, शेंगा उकलली तरी बिया उघळल्या जात नाहीत

बिया : प्रत्येक शेंगेत पाच ते नऊ बिया, लाल चोंकलंटी कर्णाच्या, अतिशय टणक

हंगाम : फुले - जवळजवळ वर्षभर पण पावसाळ्यात अधिक प्रमाणात शेंगा - फेब्रुवारी ते मार्च.

लागवड : बियांपासून.

ठिकाण : प्रा कनेक्टकरानी ऑस्ट्रेलियाहून हा वृक्ष प्रथम पुण्यात आणला; आज आधारकर संशोधन संस्थेच्या आवारात एक वृक्ष आहे (AB-20)

२१. सीतारजन

हा मध्यम उंचीचा पानगळी वृक्ष आहे. मूळचा वेस्ट इंडीजचा रहिवासी. पण काही हौशी लाकामुळ ती अनेक ठिकाणी लावला. सप्टेंबर-ऑक्टोबर दरम्यान पांढरी लाजूक, मंद सुवासक फुले असलेले उलट लोबणार तुर. या वृक्षाचा आणखी एक विशेष म्हणजे याची काहीच पाने आलवूंद होताना त्या आडाचा उपयोग शाभचा वृक्ष म्हणून केला जातो.

नाव : सीतारंजन

शास्त्रीय नाव : *Citharexylum subserratum* Sw
सिथेरंझायलम् सर्वसिरेटम्.

Family Verbenaceae

कुल : साग

नावची उत्पत्ती : मूळ शब्द Cithara म्हणजे फिड्ल आणि Xylum म्हणजे काष्ठ - या वृक्षाचे लाकूड फिड्ल तयार करण्यासाठी वापरतात. Subseratum किंचित दातेरी पर्णकडा असणारा.

आढळ : मूळचा वेस्ट इंडीजचा रहिवासी भारतात शहरवासी आहे

खोब : उंचो - दहा मीटरपर्यंत, फांद्या - काळीशा चौकोनी, झुलणा-या लोंबत्या

पाने : मॉडणी समोरासमोर, पाने साधी भालाकृती, दोन्ही टोकांना निमुळती

फुलोरा : फांद्यांच्या टोकाशी, लावले तुरे

फुले : लहान, नाजूक, पांढरी सुवासिक, अंदाजे एक सें.मी व्यासाची

फळे : सहसा आढळत नाहीत.

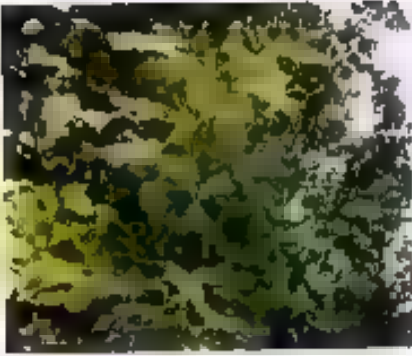
बिया : आढळत नाहीत कारण हा मूळचा भारतीय वृक्ष नाही. परागीभवण होत नाही व त्याचे मध्यस्थ देखील माहीत नाहीत

हंगाम : जवळजवळ वर्षभर, जास्त पावसाळा संपनाना.

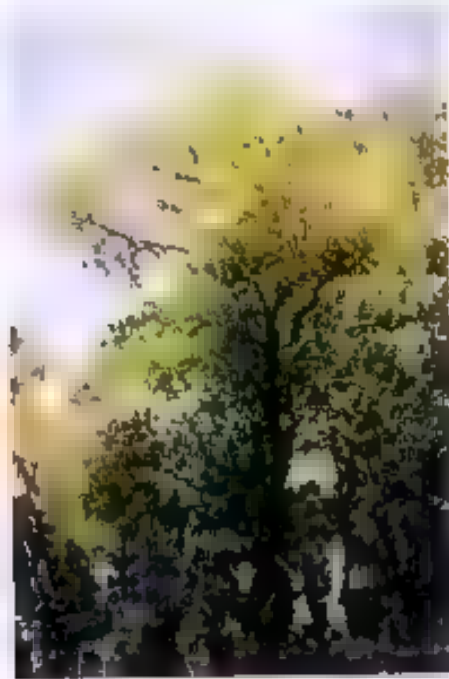
सागवड : छोट कलमाद्वारे

ठिकाण : तुळशीवाग; राज्यशिक्षण संशोधन संस्था - कुमठकर रोड (Q-21); संगमती बापट मार्ग - 'तीज'च्या बारात (F-21); शिवाजी पुतळा - कोथरुड, बारने रोड (D-21); कमला नेहरू उद्यानजवळ - घोडके पेढेवाले यांच्या बंगल्याच्या बारात (L-21).

२२. क्लार्न्डोव्हिया

हा एक मध्यम उंचीचा डोंरदार असा, सदाहरित शोभचा वृक्ष आहे. हृदयाकार द्विशिष्ट प्रकारच्या शिरा असलेली पाने आणि फांद्यांच्या टोकाला गच्छ तु-यानी आइस्क्रिम गुलाबी येणारी फुले यावरून वृक्ष ओळखता येतो. पाच धारा असलेली फुगीर बोंडे हाही झाडाचा आणखी एक विशेष.

नाव : क्लॉइनोव्हिया

शास्त्रीय नाव : *Kleinhovia hospita* L.

क्लाइनोव्हिया हॉस्पिता

Family : Sterculiaceae

कुल : मुघकुद

नावाची उत्पत्ती : क्लॉइनोव्ह या डच वनस्पती शास्त्रज्ञाच्या गौरवार्थ क्लॉइनोव्हिया हे प्रजातीवाचक नाव पडले तर हा वनस्पतीशास्त्रज्ञ अत्यंत अगत्यशील होता म्हणून हॉस्पिता हे विशेषण. या वृक्षावर अनेक परजीवी वास करतात, म्हणूनही हॉस्पिता हे नाव पडले असावे

आवळ : वृक्षाची आयात मलाक्का बेटावरून १७९८ साली सर्वप्रथम कोलकता येथे झाली अशी नोंद सापडते. आता भारतात या वृक्षाची सर्वत्र तुरळक लागवड झालेली दिसते

खोड : फिकट तपाकिरी अनेकदा बारीक बारीक गाठी असलेले, फांटा बंड्यावाकड्या

पाने : एकान्तरित, रूंद अंडाकृती, वा हृदयाकृती, घेठ लांब-लचक, पान्याच्या तळशी तीन ते सात सुस्पष्ट शिरा, रंग मळकट हिरवा

फुलोरा : फाट्याच्या टोंकाशी मोठले तुरे, अनेकदा खाली झुकलेले.

फुले : देखण्या गुलाबी रंगाची काहीशी आइस्क्रीम गुलाबी बणोची, पुकसरांची नलिका उठावदार

फळे : फुगोर बाँडे, त्यावर पाच अस्पष्ट शारा, आत पाच कप्पे.

बिया : फळाच्या प्रत्येक कप्प्यात एक-दोन बिया, गोलाकार, काळसर खडबडीत

हंगाम : फुले - जूलै ते ऑक्टोबर फळे - सप्टेंबर ते नोव्हेंबर

लागवड : बियांपासून

ठिकाण : बंडगाडन बोटक्लब रोड (Y-22); डेक्कन जिमखाना सोसायटीचे ऑफीस (N 22)

૨૩. કેસ્ટેનોસ્પેરમ્ (ચેસ્ટનટ ટ્રી)

મૂળસ્થાન ઑસ્ટ્રેલિયાન અસલના મધ્યમ આકારાવા સદાહરીત વૃક્ષ લાલ
છેંદરી ફુલ યંત અમલો તરી પાટ પાનાંમધ્યે લપૂન શાશ્વત એક સૌંદર્યવૃક્ષ
મદ્રાસ ઉચ્ચનાત વાપર જાસ્ત

नाम : कॅस्टनोस्पर्मम् (चॅस्टनट ट्री)

शास्त्रीय नाम : *Castanospermum australe* A. Cunn.

कॅस्टनोस्पर्मम् ऑस्ट्रेल

Family Fabaceae

कुल : पलाश कुल

नावाची उत्पत्ती : *Castanospermum* हा लॅटीन

शब्द अर्थ चॅस्टनट सारखे बी असलेला आणि

Australe म्हणजे ऑस्ट्रेलियन रहिवासी

आढळ : मूळचा ऑस्ट्रेलियातील हा वृक्ष भारतीय उद्यानांमध्ये आढळतो.

खोड : सरळ; साल गुळगुळीत, करडी; फांद्या - काहीशा खाली झुकलेल्या

पाने : अतिशय मोठाले, जवळजवळ ३०-६० सें मी लांब, संयुक्त पिच्छाकृती, पर्णिक जवळजवळ पंधरा, लांबट अंडाकृती, सुमारे १२-१५ सें मी लांब टोकाची पर्णिका तुलनेने लहान आकारमानाची. पर्णिका चांबट किंवा लहान

फुलोरा : किंचित विरळ झुबक्यांच्या स्वरूपात

फुले : लालसर शेंबरी वर्णाची, हादग्याच्या

फुलांसारखी, मात्र त्यांचे अस्तित्व खूप मोठ्या फांद्यांमुळे जाणवत नाही.

फळे : शेंगाच्या स्वरूपात लांबी २०-२२ सें मी

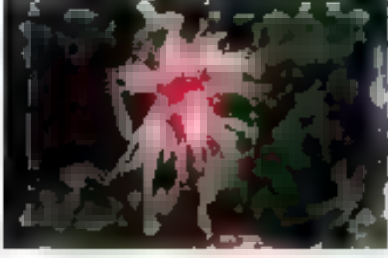
बिया : प्रत्येक फळात ४ ते ५ बिया, गोलाकार व्यास ३ सें मी चॅस्टनट बियांसारख्या फळे अचानक तडकून बिदा झऱतात. फेकल्या जाणात

हंगाम : फुले - उन्हाळ्याच्या प्रारंभी.

लागवड : बियांपासून.

ठिकाण : पंजाब गाट, न्यू इंग्लिश स्कूल टिळक रोड समोर (Q-23)

२४. गुलाबी सावर (शेडिंग ब्रश ट्री)

मेक्सिको हे मूळ स्थान असलेला हा वृक्ष सौंदर्यवृक्ष म्हणून आयात झाला मात्र फलधारण कमी होत असल्यामुळे त्याचा फारसा प्रसार झाला नाही फुलांचा गुलाबी रंग त्यामधील खुपसाच्या फुंकसरांमुळे दिसता ही फुले पर्णविरहीत झाडावर फुलत असल्याने जास्त लक्षात राहतात

नाव : गुलाबी साकर (शेव्हिंग ब्रश ट्री)

शास्त्रीय नाव : *Bombax ellipticum* H.BK.

बॉम्बेक्स इलिप्टिकम

Family Bombacaceae

कुल : शाल्मली कुल

नावाची उत्पत्ती : बॉम्बेक्स म्हणजे कापूस -
बियाभाकती असलेल्या कापसामुळे तयार झालेले
प्रजातीनांव आहे. इलिप्टिकम हे विशेषण
पाकळ्याच्या लंबगोलाकार स्वरूपावरून मिळाले
आहे.

आढळ : हा मुळचा मेक्सिकोचा रहिवासी. बागांमध्ये
लावलेला आढळतो

खोड : हिरवे, गुळगुळीत, कंटकहीन

पाने : विरळ, एकांतरित रचना; पाने संयुक्त
हस्ताकृती. पर्णिका पाच बोटांसारख्या लांब, दोन्ही
टोकांकडे निमुळत्या होत जाणा या; पालवो लालसर.

फुले : वृक्ष निष्पर्णावस्थेत फुलतो. गळलेल्या
प्रत्येक पानाच्या बेचक्यातून फुल येते

फुले : गुलाबी, पाच पाकळ्यांची; फुल उमलल्यावर
पाकळ्या प्रागे वळताना; फुलातील सर्वाधिक
आकर्षक भाग म्हणजे त्यातील असंख्य, पांढुरक
गुलाबी, लांबलचक रेशमासारखे मुलायम पुंकेसर.
पुंकेसराच्या अग्रभागे खोदरी पिवळ्या परगकोव

फळे : अद्याप दृष्टीस पडलेले नाही.

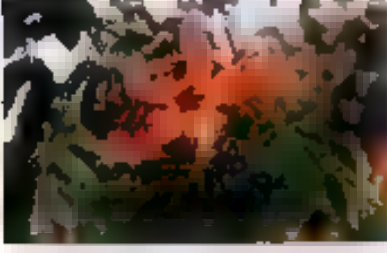
बिधा : अद्याप दृष्टीस पडलेल्या नाहीत.

हंगाम : फुले - एप्रिल.

लागवड : छाटकलमाद्वारे होते.

ठिकाण : पुण्यात केवळ पुणे विद्यापीठाच्या
कन्याशालास विभागातील उद्यानात (A-24).

૨૫. દિલ્લી-સાવર

હિરબે ટોકાકડે નિમુઝત્ત હાત જાણાર ચાટલીસારઁ ઁાંડ, ત્વાવરીલ
શંકુસારઁ કાટે મુલાબી મોઠો ફુલ હં વૃક્ષ ઘિશંષ મુઝ બ્રાઝીલ રોહવાસી
વૃક્ષ બાગામધ્ય સોદયવૃક્ષ મ્હળૂન લાવળ્યાસાઠો આયત્ત કેલા દિલ્લીલા
મોઠ્યા પ્રમાણત્ત લાઘાડ અસલ્ધાન ત્થાઘે નાવઘ દિલ્લી સાવર પડલ

नाम : दिल्ली सावर

शास्त्रीय नाव : *Chorisia speciosa* A.St.Hil.

कारीमिया र्पासआंसा

Family Bombacaceae

कुल : शाल्मली (फाटेसावर)

नावाची उत्पत्ती : लुडविग कारिस या चित्रकाराच्या गौरवार्थ दिल्ली प्रजातिवाचक नाव आहे. रशियन समुद्रप्रवासो आंदो फॉन कोटझेबुसाठी कारिस यांनी या वनस्पतीचो चित्रे काढली हातो.

आढळ : मूळच्या ब्राझीलचा रहिवासी। सौंदर्यवृक्ष म्हणून आयात केलेला

खोड : आकार बाटलीसारखा, खाली रुंद व टोकाकडे निमुळते ठांत जाणारे, सवंगावर मोठे त्रिकोणी काट; खोडाचा रंग राखाडी, बरोबळ्या फांटा हिरव्या

पाने : हस्ताकृती, फांटांच्या टोकाशी आकरमानाने मोठी; गडद, मळकट हिरवी

फुलपारा : गळून पडलेल्या पानांच्या बंधव्यातून एकेकटे फूल

फुले : देठ अतिशय लांब; पाकळ्या पाच सरळ उभ्या, लांबलचक, गुलाबी रंगाच्या पाकळ्यांच्या मध्यावर लांबलचक लालबुंद पुकेसर स्तंभ,

फळे : लाकट, बराच काळ हिरवी पिकल्यावर पिवळसर तंतुमय गाभा

बिया : कापसासारख्या तंतून लपेटलेल्या असंख्य बिया

हंगाम : उन्हाळ्यात फुलतो

लागवड : बियांपासून किंवा कोवळ्या फांटापासून

उपयोग : सौंदर्यवृक्ष म्हणून लागवड; रेशमी कापसाचा वापर सावरीच्या कापसासारखा होतो

ठिकाण : पुण्यात श्री. किल्लोस्कर या वनस्पतिप्रेमींनी आणला असावा, त्यांच्या प्रांगणाबाहेर,

मॉडेल कॉलनी (E-25); पौड रस्त्यावर 'येना'

बगल्यात (H-25); पोचा सौडमध्या आवारात

सालापूर रोड (U-25)

२६. हुरा (सॅड बॉक्स ट्री)

ता एक छोटेंखानी वृक्ष आहे. काही वनस्पतोज्ञानांमध्ये मुद्दाम लागवड केलेल्या आढळतो. हा एक सौंदर्यवृक्ष म्हणून भारतात आला व मुख्यतः उद्यानात लावला गेला. पुण्यामध्ये प्रथम गणेशखिंड वनस्पतिउद्यानात याची लागवड झाली. काटेरी खोड, हृदयाकृती, पोंपटो-हिरवी विरल पाने आणि गाल भंडाप्रमाणे दिसणारी कडक फळे हे वृक्ष विशेष. नर मादी फुले वेगवेगळी, मादी फुले सुरईच्या आकाराची.

नाव : हुरा

शास्त्रीय नाव : *Hura crepitans* L.

हुरा क्रेपिटान्स

Family : Euphorbiaceae

कुल : एरंड

नावाची उत्पत्ती : हुरा हे वनस्पती शास्त्रीय नाव दक्षिण-अमेरिकेतील कुठल्याशा स्थानिक नावावरून घेतले आहे.

आढळ : छोटेखानी वृक्ष, दक्षिण अमेरिकेतील वन्य, काही वनस्पतिवैज्ञानिकांमध्ये मुद्दाम लागवड केलेला.

छाव : राखाडी रंगाचे, काटेरी, सर्वांगातून चीक पाझरतो.

पाने : एकांतरित, साधी, पाते पिंपळपानासारखे हृदयाकार, अग्र निमुळते, कडा सूक्ष्म दंतुर, शिरा ठळक, पिचळसर.

फुले : एकलिंगी, मादी फुल दिमाखदार सुरईसारखे.

फळे : दहा ते पंधरा कप्पे असलेली, प्रत्येक कप्पा वेगळा होतो आणि फळ उकलते. फळ उकलताना फटाक्या-सारखा फट्ट असा आवाज येतो.

बिया : चपट्या कुयरीसारख्या, गळद चौकलेटी-तपकिरी, टणक.

हंगाम : फुले - मे ते जून, फळे - तयार होण्यास आठ ते दहा महिने लागतात.

लागवड : बियांगसून, बी गरम पाण्यात भिजत ठेवावे लागते; किंवा सौम्य आम्लत बुडवून घ्यावे लागते.

ठिकाण : पुण्यामध्ये प्रथम गणेशखिंड वनस्पती-उद्यानात याची लागवड झाली. सध्या आधारकर संशोधन संस्था (AB-26) आणि आवासाहेब गरवारे महाविद्यालय येथे हा वृक्ष आहे (AA-26).

हुरा (सॅड बॉक्स ट्री)

नकाशा संदर्भ

क्र. झाडाचे नांव	नकाशा संदर्भ क्र.	पान क्र.	क्र. झाडाचे नांव	नकाशा संदर्भ क्र.	पान क्र.
१. उंडी	AA-1	१२	१५. गोरसचिंच	A-15, B-15	४०
२. सातवीण*	N-2, R-2	१४	१६. कंदच*	D-18, AB-18	४२
३. रुदास	I-3	१६	१७. शायी	Z-17, I-17, P-17	४४
४. कनकघंटा	W-4, A-4	१८	१८. बहुलपणी सातवीण	A-18, T-18, AB-18	४६
५. घाटूज	N-5	२०	१९. कांचनरान	AB-19, V-19	४८
६. घोंपतर*	J-6	२२	२०. जेत कांचन	AB-20	५०
७. तामण (ताम्हाण)*	M-7, AB-7, Q-7, I-7	२४	२१. सीतारज्ज	O-21, F-21, L-21, D-21	५२
८. तिघल (काव्य पटल)	AA-8	२६	२२. क्लाईनोसीया	Y-22, N-22	५४
९. सुरंगी	G-8	२८	२३. कॅस्टॅनास्पेरमम् (चॅस्टनट ट्री)	Q-23	५६
१०. मुचकुंज*	X-10, K-10, C-10, Q-10	३०	२४. गुलाबी साखर (सोवियत ब्रश ट्री)	A-24	५८
११. सॅमल कांचन	AB-11, P-11, B-11	३२	२५. दिल्ली साखर	E-25, H-25, U-25	६०
१२. सरल (पाईन)	AA-12, L-12, D-12	३४	२६. दुरा (सेड नॉक्स ट्री)	AB-26, AA-26	६२
१३. ऑक्रोकार्पस (रेड सेंडर)	A-13, AB-13	३६			
१४. सोतेचा अण्णोक*	V-14	३८			

* चिन्हाद्वारे प्रतिनिधिक जाणा दाखविल्या आहेत. अवगळी काही ठिकाणीही हे दृष्ट आहोत.

● **सुखे विनियोगः**

E. *संक्षेप संज्ञा*

४. संख्यात्मक विवरण

Admission:

११. निम्नलिखित में से सही उत्तर चुनिए।

1. General Overview

M. J. Griffin

Dr. Pankaj Kumar

डॉ. अशोक कुमार

1998

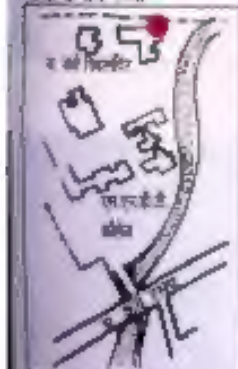
H. Singh

© 2004 Blackwell Publishing Ltd

C. सार्वभौमिक अर्थशास्त्र

E-MAIL

D. *nitens*

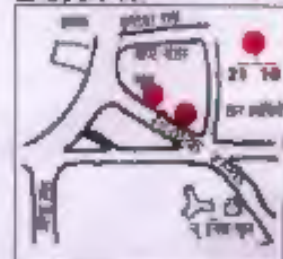
1. 1990-1991

©. Kern, 1999

५. लोकप्रियता का

உ.ம.சிவசுந்தரி

AA. म. कोमल/कोमल

AA. ग. ग. ग. ग.

AA. ग. ग. ग. ग.

AA. ग. ग. ग. ग.

AA. ग. ग. ग. ग.

AA. ग. ग. ग. ग.

AA. ग. ग. ग. ग.

AA. ग. ग. ग. ग.

AA. ग. ग. ग. ग.

AA. ग. ग. ग. ग.

AA. ग. ग. ग. ग.

पुणे परिसरातील

दुर्मिळ वृक्ष